

In transitie Zuid Afrika

Door Bernhard Bouwman

Meer dan vijf minuten werd er geklapt toen de nieuwe president van Zuid-Afrika, Nelson Mandela, op 13 juni zijn plaats innam in de grote zaal van het Palais des Congres in de Tunesische hoofdstad Tunis, waar de dertigste top van de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid (OAE) werd gehouden en aldus Zuid-Afrika tot de 53e lidstaat van de OAE maakte. Het was een moment vol van symboliek: Zuid-Afrika, tot dan toe uit de organisatie geweerd wegens het apartheidssysteem, schudde de apartheid van zich af en werd opgenomen in de schoot van het moedercontinent.

Velen in Afrika koesteren hoge verwachtingen van het nieuwe Zuid-Afrika, dat na de algemene verkiezingen van april wordt geleid door een zwarte president en een regering kent die wordt gedomineerd door het Afrikaans Nationaal Congres (ANC). Pretoria zou zich in de komende jaren moeten ontpoppen als de 'natuurlijke' leider van het Continent. Het zou andere Afrikaanse landen moeten helpen met de ontwikkeling van hun economie en zou in de internationale arena als de onofficiële woordvoerder van het Afrikaanse continent moeten optreden.

Is Zuid-Afrika bereid of zelfs maar in staat om zo'n rol te spelen? Hoe zal Pretoria dan kunnen bijdragen tot de broodnodige ontwikkeling van het Afrikaanse continent? Is het Afrikaanse continent door de machtswisseling in Pretoria aan een nieuw hoofdstuk in zijn geschiedenis begonnen?

Een conditio sine qua non: interne stabiliteit

Het is interessant te constateren hoe kort het geheugen van de publieke opinie is. Terwijl enkele weken voor de verkiezingen van april de Pretoria-watchers nog voorspelden dat de stembusstrijd in een groot bloedbad zou ontaarden, wordt het vreedzame verloop van die verkiezingen nu al beschreven als het logische gevolg van een organische ontwikkeling die eind jaren tachtig in Zuid-Afrika inzette. Het apartheidssysteem was tot in zijn diepste kern verrot, is de boodschap en iedereen in Zuid-Afrika wist dat en daarom was iedereen ook bereid om de 'winds of change' een kans te geven.

Een dergelijke interpretatie verliest uit het oog dat grote groepen in de Zuidafrikaanse samenleving lange tijd sterke bezwaren hadden tegen de verkiezingen en nu wel degelijk grote vraagte-

In Zuid-Afrika is de macht gewisseld. Het welslagen van de nieuwe natie zal afhangen van de mate waarin haar stabiliteit kan worden bewerkstelligd. En wat zal dan de betrokkenheid zijn van Zuid-Afrika bij de problematiek van het continent?

kens zetten bij de nieuwe politieke orde. Wil Zuid-Afrika een rol van betekenis kunnen spelen op het internationale toneel, dan zullen die groepen toch nog steeds een zekere mate van loyaliteit ten opzichte van de nieuwe Zuidafrikaanse staat moeten kunnen ontwikkelen.

Hierbij valt in de eerste plaats te denken aan de groep extreem-rechtse blanken. Ondanks een aantal bomaanslagen in de dagen voor de verkiezingen, waarbij zo'n vijftig mensen het leven verloren, heeft extreem-rechts de verkiezingen niet kunnen ontregelen. Dat is te danken aan drie factoren.

In de eerste plaats aan de verdeeldheid binnen extreem-rechts zelf. Terwijl de Afrikaner Weerstandsbeweging (AWB) van Eugene Terre'Blanche tot aan het einde trouw bleef aan haar boycot van de verkiezingen, ging een groep conservatieven rond oud-generaal Viljoen overstag en deed onder de banier van het Vrijheidsfront mee aan de stembusstrijd. Bovendien kreeg de radicale vleugel van blank extreem-rechts een zware tegenslag te verduren in het thuisland Bophuthatswana. Het is erg mooi om in heroïsche termen te spreken over de noodzaak om Afrikaner bloed te plengen voor de goede zaak, maar toen het eenmaal zo ver was en twee leden van de AWB in koelen bloede in het thuisland werden doodgeschoten, besloten veel AWB-ers dat, als er dan toch bloed geofferd moest worden, dat in ieder geval niet het hunne zou zijn. De demoralisering die zich na het echec in Bophuthatswana van extreem-rechts heeft meester gemaakt, heeft een effectief verzet tegen de nieuwe Zuidafrikaanse regering voorlopig onmogelijk gemaakt. Tenslotte is het een manco van deze groep dat ze eigenlijk geen vast omlind doel heeft waar ze naar streeft. Eigenlijk wil zij het liefst terug naar de tijd waarin de 'zwartjes' nog de bevelen van blanken moesten aannemen, maar omdat de blanken beseffen dat dat niet meer mogelijk is, formuleren ze eisen (zoals de creatie van een 'thuisland' voor blanken) waar niemand redelijkerwijze aan kan voldoen.

De groep extreem-rechtse blanken is dus tijdelijk gedemoraliseerd, maar dat neemt niet weg dat het hier gaat om een groep die het nieuwe Zuid-Afrika verwerpt en zich vooralsnog slechts bij gebrek aan mogelijkheden om de nieuwe staat te destabiliseren van enige destructieve actie onthoudt. Of dat zo zal blijven, is zeer de vraag.

Een tweede potentieel destabiliserende groep is de Inkatha-beweging van Mangosuthu Buthelezi. Op het allerlaatste moment gaf Buthelezi, daartoe gedwongen door gemor binnen de eigen beweging en gebrek aan internationale steun voor zijn rebellie (en naar gefluisterd wordt in Pretoria, een deal tussen Mandela en Zoeloe-koning Goodwill Zwelithini, waarbij laatstgenoemde een

Bernhard Bouwman studeerde Geschiedenis en Filosofie te Utrecht, Parijs, Washington DC en Oxford. Op verzoek van NRC-Handelsblad, waar hij momenteel aan de redactie buitenland is verbonden, bracht hij een bezoek aan Tunis ter gelegenheid van de dertigste top van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid (OAE).

aanzienlijke hoeveelheid land in de schoot geworpen kreeg), zijn verzet tegen de verkiezingen op. De uitslag van de verkiezingen was gunstig in die zin dat de thuisbasis van Buthelezi, de provincie KwaZulu/Natal, geleid wordt door een premier van Inkatha. Buthelezi zelf heeft inmiddels zitting genomen in de regering van nationale eenheid.

Het zou onjuist zijn om op grond hiervan te concluderen dat het Inkatha-'gevaar' eens en voor altijd bezworen is. Buthelezi zelf blijkt een onberekenbaar man die ten diepste is gefrustreerd omdat zijn rol als de heldhaftige doch redelijke bestrijder van de apartheid (in de jaren tachtig was hij de lieveling van leiders als Reagan en Thatcher die een diepe afkeer hadden van het 'radicale' ANC) volledig overschaduwed is door het optreden van de media-star Nelson Mandela. In de aanloop tot de verkiezingen bleek ook, en dat zou een omineus teken voor de toekomst kunnen zijn, dat Inkatha in staat is om een terreurcampagne op touw te zetten. Nog verontrustender is dat Inkatha - zoals werd aangevoerd door de commissie-Goldstone - banden heeft gehad met extreem-rechtse elementen binnen de politie en het leger, die de beweging van wapens voorzagen. Ook hier past de conclusie dat, wil Zuid-Afrika internationaal een rol van betekenis kunnen spelen, interne stabiliteit verzekerd moet zijn en dus Inkatha haar verzet tegen de nieuwe Zuidafrikaanse staat voor eens en voor altijd zal moeten opgeven.

Een derde bedreiging voor de interne stabiliteit van Zuid-Afrika komt verassenderwijs uit het ANC zelf. De radicale vleugel van het ANC, opgebouwd uit de arme zwarte jongeren in de 'townships', zag de verkiezingen als een snelle uitweg uit de ellendige omstandigheden waarin zij hun leven moeten slijten. Een hele generatie zwarte jongeren in Zuid-Afrika kreeg met de paplepel ingegoten dat zij zich tegen de maatschappelijke orde moesten verzetten. Die jongeren gingen niet naar school omdat ze vonden dat ze daar werden geïndoctrineerd door het apartheidssysteem. Huur en water en licht werden in de zwarte 'townships' niet betaald, omdat dat een daad van verzet was tegen het apartheidssysteem. Het zal moeilijk zijn voor deze mensen om zich aan de nieuwe situatie aan te passen. Zonder opleiding en diploma's is het vrijwel onmogelijk om aan de bak te komen op de arbeidsmarkt. Bovendien zullen ze ontdekken dat de economische groei, en daartoe de mogelijkheid op werk, niet explosief zal gaan toenemen omdat nu het ANC aan de macht is. Minder dan een half jaar na de verkiezingen, is er gemor in deze groep te horen tegen de nieuwe ANC-regering en dan vooral tegen de vice-premier, Thabo Mbeki, die beter kan opschieten, aldus de klacht, met de groten der aarde dan met zijn eigen achterban. Deze radicale achterban heeft ook een leidster gevonden in de persoon van Winnie Mandela, de voormalige echtgenote van Nelson Mandela van wie hij gescheiden leeft.

Hoe fragiel het evenwicht in Zuid-Afrika nog is, bleek onlangs toen de Zuidafrikaanse minister van financiën, Derek Keys, aankondigde voor het einde van 1994 te zullen aftreden. Keys, door blanke zakenlieden gezien als een verdediger van monetaire, fiscale en budgettaire discipline, trad af om persoonlijke redenen en hij wordt opgevolgd door een bankier die vastbesloten is om zijn beleidslijn voort te zetten, maar het gerucht van zijn aftreden was al sterk genoeg om de aandelenkoersen in Johannesburg te doen kelderen.

Of Zuid-Afrika in de komende jaren stabiel zal blijven is een open

vraag. Veel zal afhangen van toevallige factoren zoals de gezondheid van Nelson Mandela (alleen hij heeft momenteel voldoende gezag om grote delen van de bevolking van Zuid-Afrika aan zich te kunnen binden), de groei van de wereldeconomie of zelfs de prijs van goud (een belangrijk exportproduct van Zuid-Afrika). Duidelijk is wel dat alleen bij interne stabiliteit Zuid-Afrika op de internationale tribune een rol van betekenis kan spelen.

Overigens staan interne en externe factoren niet los van elkaar. Voor veel Zuidafrikanen die lange tijd lijdzaam moesten toezien hoe hun land de facto door de internationale gemeenschap werd genegeerd, is het een genoegen om nu te aanschouwen hoe staatshoofden uit de hele wereld welhaast met elkaar op de vuist gaan om als eerste een staatsbezoek te mogen afleggen bij de nieuwe Zuidafrikaanse president, Nelson Mandela. Het enorme respect dat Mandela in het buitenland geniet, heeft stellig ook binnen Zuid-Afrika het gezag van zijn nieuwe regering doen toenemen.

De rol van Zuid-Afrika: problemen en perspectieven

Gesteld dat Zuid-Afrika intern stabiel zou blijven, welke rol zou het land dan voor het Afrikaanse Continent kunnen vervullen?

Ik denk dat Pretoria in de eerste plaats de 'Afrika-moehed' in de wereld zou kunnen doorbreken. Het is fascinerend om te zien hoe het beeld van de publieke opinie van Afrika de afgelopen twintig jaar is veranderd. In de jaren zeventig werd Afrika geassocieerd met puurheid en belofte. Het Continent, pas onafhankelijk geworden, zou de fouten kunnen vermijden die het Westen in zijn gang naar de industriële maatschappij heeft gemaakt. Als Afrika heden ten dage nog een belofte voor de publieke opinie inhoudt, dan is het die van een nieuw bloedbad waarbij weer een astronomisch aantal mensen over de kling gejaagd zal worden. Afrika is voor velen een bodemloze put die, wat de internationale gemeenschap ook doet, alleen maar nieuwe problemen zal blijven genereren. Rwanda is een tragisch voorbeeld. Toen na de dood van president Habyarimana het land werd ondergedompeld in een orgie van geweld, bestond de eerste reflex van de internationale gemeenschap eruit om de blauwhelmen, die in de Middenafrikaanse staat waren gelegerd, terug te roepen. Pas na enige verdere reflectie zag de internationale gemeenschap weer een rol voor zichzelf weggelegd.

Nelson Mandela geniet een enorm prestige in de wereld en zou -als vleesgeworden symbool van de strijd van de mensheid tegen onrecht- de wereld erop kunnen wijzen dat de problemen in Afrika er niet 'zomaar' zijn, maar hun wortels vinden in de continue economische verarming van het continent en in de ongelukkige staatsstructuur waarmee Afrika door zijn koloniale overheersers is opgezadeld. Een voorspoedige ontwikkeling in het nieuwe Zuid-Afrika zou ook het beeld kunnen doorbreken dat alle nieuws uit Afrika per definitie slecht nieuws is.

Een rol van Zuid-Afrika als primus inter pares is overigens niet zonder problemen. Zo staan veel van Zuid-Afrika's partners niet bepaald bekend om het democratische gehalte van hun bewind. Tijdens de top van de OAE in Tunis werd daarvan een kras voorbeeld gegeven door Sani Abacha, de sterke man van Nigeria. In zijn toespraak tot de andere Afrikaanse leiders prees hij Zuid-Afrika aan als voorbeeld van vreedzame democratisering. Enige dagen daarvoor had diezelfde Abacha een arrestatiebevel uitge-

vaardigd tegen Moshood Abiola, de winnaar van de presidentsverkiezingen van juni vorig jaar in de Westafrikaanse staat.

Een tweede probleem is dat velen in Zuid-Afrika zich vooralsnog nauwelijks betrokken voelen bij wat er in de rest van Afrika gebeurt. Voor de blanke minderheid is dat sowieso het geval: de blanken hebben zichzelf altijd gezien als een 'outpost of progress' in het 'heart of darkness' van het Afrikaanse continent. De jarenlange boycot van Zuid-Afrika door de andere landen van het continent heeft die isolatie alleen maar versterkt. In die zin is de huidige 'Afrikanisering' van Pretoria meer het ontdekken van een voorheen onbekend familielid dan het teruggaan naar de oude moederschoot. In Tunis zag ik daar een kras voorbeeld van. Ik probeerde aan een collega-journalist uit Burundi enige opmerkingen te ontfustelen over de gebeurtenissen in Rwanda. Uit pure angst (in Burundi zelf zijn er vorig jaar oktober bij gevechten tussen Hutu's en Tutsi's ten minste 30.000 mensen om het leven gekomen) weigerde deze op mijn vragen te antwoorden. Toen ik dat aan enkele Zuidafrikaanse journalisten meldde, reageerden deze verbaasd: waarom zou je nou iemand uit Burundi om commentaar op de gebeurtenissen in Rwanda vragen?

Hierbij speelt natuurlijk ook een rol dat Zuid-Afrika de laatste tijd eigenlijk alleen maar aandacht voor zichzelf heeft gehad. Politieke systemen zijn net als mensen, althans in die zin dat ze

een beperkt aandachtsveld kennen. De overgang van het apartheidssysteem naar de nieuwe multiraciale regering is zo'n allesoverheersend proces geweest dat Zuid-Afrika eigenlijk vergeten is dat er nog andere dingen in de wereld gebeuren. Illustratief was wederom de OAE-top in Tunis. De eerste dag, toen Mandela aanwezig was, zaten alle Zuidafrikaanse journalisten op de eerste rij, de tweede dag, toen pas echt serieus over Rwanda werd gesproken, lagen deze Zuidafrikanen allemaal op het strand.

Een ander probleem dat verbonden is aan een actieve, interventionistische buitenlandse politiek van Zuid-Afrika is het volgende. Voor veel Zuidafrikanen kent een actieve buitenlandse politiek een negatieve connotatie. Men denkt dan onmiddellijk aan de Zuidafrikaanse bezetting van Namibië en aan de expedities in Angola ten faveure van de Angolese rebellenleider Jonas Savimbi. Dat ingrijpen ook wel eens in het belang kan zijn van het land waarin je intervenueert, is voor velen in Zuid-Afrika een nieuwe gedachte. Probleem hierbij is dan ook nog dat de verwachtingen in de rest van Afrika te hoog zijn gespannen. Vele Afrikanen, die ik in Tunis sprak, zien Nelson Mandela als een soort 'chief' bij wie Afrikaanse leiders van tijd tot tijd om raad zouden kunnen gaan vragen. Een welvarend Zuid-Afrika zou ook de economische locomotief moeten zijn die de rest van Afrika op sleeptouw kan nemen. Bij beide verwachtingen vallen grote vraagtekens te zetten. Economisch gezien is het zelden zo geweest dat de ontwikkeling van een economische 'metropool' automatisch (dat wil zeggen: zonder expliciet redistribuerende maatregelen) tot meer groei in

de 'periferie' leidt. De Europese Unie levert daarvan een goed voorbeeld: zonder regionale hulp zouden landen als Portugal, Griekenland en Spanje alleen maar kapitaal aan West-Europa hebben verloren. Bovendien is het zeer de vraag of Afrikaanse leiders die niet naar elkaar willen luisteren, wel een goede raad van Mandela zullen willen aannemen.

Pretoria heeft de eerste mogelijkheid om zich te profileren inmiddels voorbij laten gaan. Zuid-Afrika zal geen militairen beschikbaar stellen voor de uitbreiding van UNAMIR, de missie van de Verenigde Naties in Rwanda, tot 5.500 blauwhelmen. Het argument dat door Mandela voor de weigering werd gegeven, was dat Zuid-Afrika nog druk doende is om een nieuw nationaal leger op te zetten en het sowieso nog buitengemeen druk heeft met het overgangsproces van de apartheid naar een nieuwe, multiraciale, toekomst. Dat argument is op de rest van het Afrikaanse continent goed ontvangen. Toch is het zeer de vraag hoe lang Pretoria een dergelijk isolationisme vol zal kunnen houden. "Ik denk dat ze dat argument nog drie jaar kunnen gebruiken", zei een Keniaanse diplomaat in Tunis tegen me, "Daarna zullen ze echt moeten laten zien wat ze voor Afrika over hebben". Wellicht dat de Zuidafrikaanse journalisten, die mij bij het afscheid zeiden te hopen dat de volgende top van de OAE weer in een badplaats zou plaatshebben, volgend jaar van hun dagje strand af zullen moeten zien. ♦